

Xavier Rull

LA COMPOSICIÓ CULTA
EN CATALÀ

EDITORIAL MOLL
MALLORCA
2009

SUMARI

PREFACI	11
I. NATURA DE LA COMPOSICIÓ CULTA	15
1. El recurs de la composició culta	15
1.1. Descripció	15
1.2. Compostos heretats i compostos creats de nou	18
1.3. Formants grecs i formants llatins	19
1.4. Qüestions de nomenclatura	21
1.4.1. Sobre la composició culta	21
1.4.2. Sobre els formants	21
1.4.3. Sobre els compostos	23
1.4.4. Consideracions sobre els cultismes	23
2. Característiques semàntiques de la composició culta	25
2.1. Natura semàntica de la composició culta	25
2.2. Trets de la composició culta	26
2.2.1. Utilitat	26
2.2.2. Economia	26
2.2.3. Univocitat	27
2.2.4. Transparència	29
2.2.5. Predictibilitat	29
2.2.6. Compostos mal formats	30
2.3. Natura conceptual dels components	33
2.3.1. Relació entre formants	33
2.3.2. Ordre de col·locació	36
3. Restriccions segons la llengua d'origen del formant	38
3.1. Criteris per a la construcció del compost culte	38
3.2. Formants no cultes	41
3.2.1. Casos genèrics	41
3.2.2. Àrab	44
3.2.3. Antropònims	45
3.2.4. Topònims	47

3.2.5. Sigles i anàlegs	48
3.2.6. Els adjectius prefixats del Sistema Internacional	49
3.2.7. Substàncies terminades en <i>-l(n)+F</i> i els elements químics	51
3.2.8. Nous formants	53
II. TRANSCRIPCIÓ DEL LLATÍ I DEL GREC AL CATALÀ	55
1. Criteris per al grec	55
1.1. Transliteració	55
1.2. El filtre llatí	56
2. Convencions gràfiques	57
2.1. Reducció d'aplecs consonàntics	57
2.2. Vacil·lacions	59
2.2.1. Kappa i khi seguides de vocals palatals	59
2.2.2. Ípsilon	63
2.2.3. Aplecs vocàlics <i>ai, ei, oi</i> i <i>ou</i>	64
2.2.4. Aplec consonàntic <i>-tt/-ss-</i>	67
2.2.5. Hac inicial	68
2.2.6. Reaprofitament semàntic dels dobles	70
2.2.7. Altres dobles	71
III. MORFOLOGIA	73
1. Forma fonològica bàsica	73
2. Preferència per la forma de genitiu	80
2.1. Regla general	80
2.2. Excepcions	82
2.3. Especialitzacions semàntiques	84
3. Altres qüestions	85
3.1. Formants amb marca [—CULT]	85
3.2. Vacil·lació amb la terminació <i>-i</i>	86
3.3. Al·lomorflies segons el tipus d'unió	89
3.4. Aplicació de regles fonològiques del català	90
3.4.1. Regularització amb <i>-a</i> final	90
3.4.2. Regularització amb <i>-e</i> final	93
3.4.3. Regularització amb <i>-s</i> final	93
3.4.4. Regularització amb <i>-n</i> final	95
3.5. Canvis fonètics	95
3.5.1. De dental oclusiva a alveolar fricativa	95
3.5.2. De velar oclusiva a alveolar fricativa	96
3.5.3. Dental oclusiva latent	96

3.6. Distincions semàntiques a partir dels sufixos	97
3.7. Indicació de la valència (en química)	101
3.8. Al·lomorfs per a sufixació	103
3.9. Caiguda de la darrera síl·laba per repetició	106
IV. VOCAL D'ENLLAÇ	109
1. Descripció	109
1.1. Definició	109
1.2. Natura fonològica: <i>o</i> o <i>i</i>	111
1.3. Altres vocals	113
1.4. Absència de vocal	116
2. Caiguda de vocal	117
2.1. Supòsits	117
2.2. En posició final	117
2.3. Amb morfemes afegits al final	120
2.4. En posició prefixada, en contacte amb una altra vocal .	121
2.5. Recapitulació	126
3. El règim vocàlic	127
3.1. Descripció	127
3.2. Bloatge del règim vocàlic	128
3.3. Vacil·lacions en el règim vocàlic	129
3.4. Altres casos de règim vocàlic	131
3.5. Discussió sobre l'existència del règim vocàlic	132
4. Monoftongació del grup <i>oe</i> en <i>u</i>	133
V. ACCENT	135
1. Determinació de la posició de l'accent	135
2. La preaccentuació	136
2.1. Descripció	136
2.2. Motivacions etimològiques de la preaccentuació . . .	139
2.3. Preaccentuació llarga	140
2.4. Vacil·lacions	141
2.5. Accentuació del sufix nominalitzador <i>-i</i>	154
VI. PRONÚNCIA	155
1. Timbre vocàlic	155
2. Obertura de <i>o</i> i <i>e</i> en la preaccentuació	158
3. Aplecs consonàntics inicials	159
3.1. Definició del problema	159
3.2. Possibilitats de pronúncia	161
3.3. La <i>csi</i> inicial	165

4. Palatalització de vocal velar posttònica travada	165
VII. HOMONÍMIES I POLISÈMIES	171
1. Desplaçament semàntic	171
2. Homonímia	173
2.1. Per convergència	173
2.2. Per truncació i habilitació	174
VIII. QÜESTIONS GRÀFIQUES DE LA UNIÓ	
DE FORMANTS	179
1. El guionet	179
2. Duplicació de consonants	182
3. Presència de <i>s</i> líquida	184
IX. QÜESTIONS SOCIALS	193
1. Història de la fixació de criteris	193
2. Encaix amb el llenguatge general	196
2.1. Sinonímia entre denominacions populars i compostos cultes	196
2.2. Banalització	196
BIBLIOGRAFIA	203

PREFACI

Aquesta obra versa sobre la composició culta en català, un dels recursos de què disposa la llengua per a crear paraules noves. S'hi explica què són els formants cultes, com s'obtenen, de quina manera es combinen i quin comportament morfofònic tenen (al·lomorflies, vocal d'enllaç, accentuació, reducció d'aplec vocàlics, etc.). No s'estudien els prefixos cultes (*super-*, *contra-*, *anti-*, etc.), els quals, encara que tenen punts en contacte amb la composició culta (de fet hi ha combinacions de formants cultes amb prefixos cultes: *bicèfal*, *acèfal*), es poden considerar un tipus de morfemes diferents. Val a dir que, tot i que es refereix a la llengua catalana, part del que s'hi exposa també és útil per a l'estudi de la composició culta en altres llengües romàniques.

Es tracta d'un treball de lingüística descriptiva, en el sentit que s'explica el funcionament d'aquest recurs. Tanmateix, com que els compostos cultes apareixen sobretot en terminologia tècnica i científica, l'obra també és útil per a l'estudi de la terminologia (el vocabulari especialitzat) i la neologia (les tendències en la creació de paraules noves). Per tant, el treball també és una aportació del camp de la terminologia teòrica.

L'obra té dos elements que la fan diferent de les aportacions anteriors:

- És un treball monogràfic sobre la composició culta en català, amb voluntat d'exhaustivitat. Cap altra obra anterior no té aquest perfil. En l'àmbit de la llengua catalana, les gramàtiques i els estudis de morfologia lèxica i de terminologia generalment només esmenten l'existència d'aquest recurs, i no entren en detalls. Altres aportacions es concentren en la descripció del funcionament d'un formant o d'uns quants formants, però sense descriure de manera global el funcionament de la composició culta. Amb aquesta obra hom disposa d'una descripció completa d'aquest recurs gramatical. I exhaustiva: a partir de fenòmens ja coneguts (com ara la reducció d'aplecs vocàlics), se'n fa una explicació detallada.
- Es fan algunes aportacions innovadores en el marc de la gramàtica descriptiva catalana, com ara: el règim vocàlic;¹ els formants creats a partir d'antropònims, sigles o anglicismes; la preaccentuació;² el procés de palatalització de les vocals velars mitjanes posttòniques;³ i, sobretot, el fet que els formants tenen una única forma.⁴

L'obra és especialment útil per als qui treballen en correcció de textos, traducció i terminologia i vulguin tenir nocions del funcionament de la composició culta. I, lògicament, també per als qui estudien per a treballar en aquests àmbits: els alumnes dels estudis universitaris de Filologia Catalana, de Traducció i Interpretació o d'Humanitats, tant de grau com de postgrau.

¹ El Termcat (1990) indica que alguns formants cultes prefereixen una determinada vocal d'enllaç, però no ho tracta com un fenomen regular i predecible.

² Fenomen descrit per Mascaró (1984), però centrat en els sufixos.

³ Fenomen fonètic que permet explicar *psicologia*, *psicòloga* i *psicòleg*, així com *pròleg* i *prologar*, i altres (les formes populars *políguen*, *telèfen*, etc.).

⁴ És a dir: els diccionaris generals catalans consignen en entrades separades *fobo-*, *-fòbia*, *-fòbic -a* i *-fob -a* com si fossin formants distints. Considerem que hi ha un únic formant, *'fob(o)*, i que totes les variants es poden explicar per adjunció de morfemes o per regles fonètiques.

En aquest sentit, l'obra pot servir alhora com a manual universitari. Per al grau són especialment útils els primers apartats (I i II) i el darrer (IX).⁵ Per al postgrau són especialment útils els apartats centrals (II a VII), en què hi ha el gruix de la descripció gramatical. Per a un professional que vulgui conèixer el funcionament de la composició culta –o per a la formació superior de caràcter professionalitzador, com cursos de correcció de textos– són especialment útils els apartats centrals (però ara del III al VIII). Cal tenir present que hi ha alguns dubtes normatius en certs aspectes de la composició culta; en aquest sentit, l'obra pot servir per a dissipar-los (no pas sobre tal o tal altre compost culte, sinó sobre aspectes generals, com ara la preaccentuació o la duplicació de *r* i *s*).

Quant al mètode, convé precisar que les dades es presenten amb un enfocament sincrònic. És important destacar aquest fet perquè generalment la composició culta s'ha analitzat des d'una perspectiva diacrònica, tenint en compte l'evolució històrica de les peces lèxiques (els formants cultes i els compostos cultes). En canvi, en aquest treball els formants cultes i els compostos cultes són tractats des d'una òptica sincrònica –pel que fa a la forma, el significat i el funcionament–: s'assumeix que són peces lèxiques del català actual i s'indica com funcionen avui dia. Això no vol dir que no es tingui en compte la informació etimològica en donar referències sobre un formant determinat (no pot ser de cap altra manera: els formants provenen majoritàriament de paraules gregues o llatines); però la descripció del recurs gramatical en conjunt es fa des de la sincronia.⁶ Com a conseqüència d'això, tampoc fem distincions

⁵ Tant l'apartat I com, sobretot, l'apartat IX contenen, a més, informació de caràcter sociolingüístic.

⁶ En el cas de la preaccentuació, en fem també una descripció sincrònica: assumim que tal i tal altre formant són preaccentuats *per se*. Tanmateix, Riera (1992) ha donat una explicació etimològica d'aquest fenomen. Ens ha

entre aquells compostos que ja existien en llatí o en grec –i que s'agafen tal qual en català– i els que es formen en català.⁷

Pel que fa a la informació etimològica, si no s'especifica el contrari s'ha extret del GDLC. Cal dir que no consignem els diacrítics que se solen posar als mots grecs transliterats en alfabet llatí, fonamentalment per dos motius. El primer és que, en aquest punt, hi ha alguna divergència entre les obres de referència. El segon és que, per al propòsit d'aquesta obra (fer una descripció sincrònica d'un recurs gramatical, pensant que serà llegit per correctors, traductors i terminòlegs i tenint present el tipus d'informació que hi buscaran), és una informació col·lateral.

Una darrera precisió. La vocal d'enllaç es tracta en un apartat a banda (IV), malgrat que hauria hagut d'anar dins l'apartat de morfologia (III). Això és així perquè és un tema prou complex, i hem considerat preferible tractar-ho específicament en un apartat propi. El mateix es pot dir de l'accent, amb un apartat específic (V), tot i que podia haver-se inclòs en el de pronúncia (VI). En tot cas, aquesta distribució també dóna un cert equilibri al conjunt de l'obra pel que fa a la segmentació en apartats.

Volem agrair, finalment, el mestratge de Jordi Ginebra, Maria Teresa Cabré i Castellví i Maria-Rosa Lloret, pel que fa al vessant de descripció morfològica, i de Josep Maria Escolà, Antoni González Senmartí i Carles Riera, pel que fa al vessant d'informació històrica. Sense el seu guiatge, aquesta obra no hauria vist la llum.

XAVIER RULL

Tarragona-Valls, 2000-2008

semblat que valia la pena reproduir aquesta aportació tenint en compte que volem que l'obra tingui una natura d'exhaustivitat. Per això, destinem un apartat (V.2.2) a aquesta qüestió, però el que fem és reproduir directament l'aportació de Riera.

⁷ Com sí que fan altres autors, com Ruaix (1998), el Termcat (1990) o Riera (1998).